

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Чому в роки Другої світової війни церква привернула особливу увагу влади? Як змінилось її становище?

Основні поняття, ідеї: державна політика в релігійній сфері, свобода віросповідання, поліконфесійність

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–3

- * З якою метою окупаційна влада дозволила відновити діяльність православної церкви (Джерело 1)? Як ви вважаєте, чому нацисти заохочували створення релігійних сект?
- * Опрацюйте Джерела 2 та 3. Про які зміни в суспільному житті вони свідчать? Чим обумовлені ці зміни?
- * Поясніть факт поліконфесійності Дніпропетровська в роки війни (Джерело 3).

► 1. Із листа Гайдріха (СД) до найвищого керівництва СС і поліції

Берлін, 2 липня 1941 року
Тамна справа Райху

Найближча мета цілості дій — політичне, тобто фактично поліційне успокоєння новоокупованих територій <...>.

8. Церква

Не чинити ніяких дій проти прагнень православної церкви до поширення свого впливу на маси. Навпаки слід це заохочувати, наполягаючи з цієї нагоди на відділення церкви від держави, але треба уникати створення уніфікованої церкви.

Також нічого не слід чинити проти створення релігійних сект.

Косик В. Україна під час Другої світової війни. 1938–1945 [Текст] / В. Косик. — Київ–Париж–Нью-Йорк–Торонто, 1992. — С. 575.

► 2. Погляд дослідника. Юрій Волошин

Намагаючись здобути політичний уплив серед місцевого населення, гітлерівці не перешкоджали відродженню Православної Церкви. <...> Розвиток на Полтавщині, як і по всій Україні, відбувався у двох напрямках: відродження Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) та створення Автономної Православної Церкви (АЦ) <...>. Цей розкол в українському Православ'ї був вигідним для загарбників, які вдало використовували суперечки між Церквами для досягнення своїх

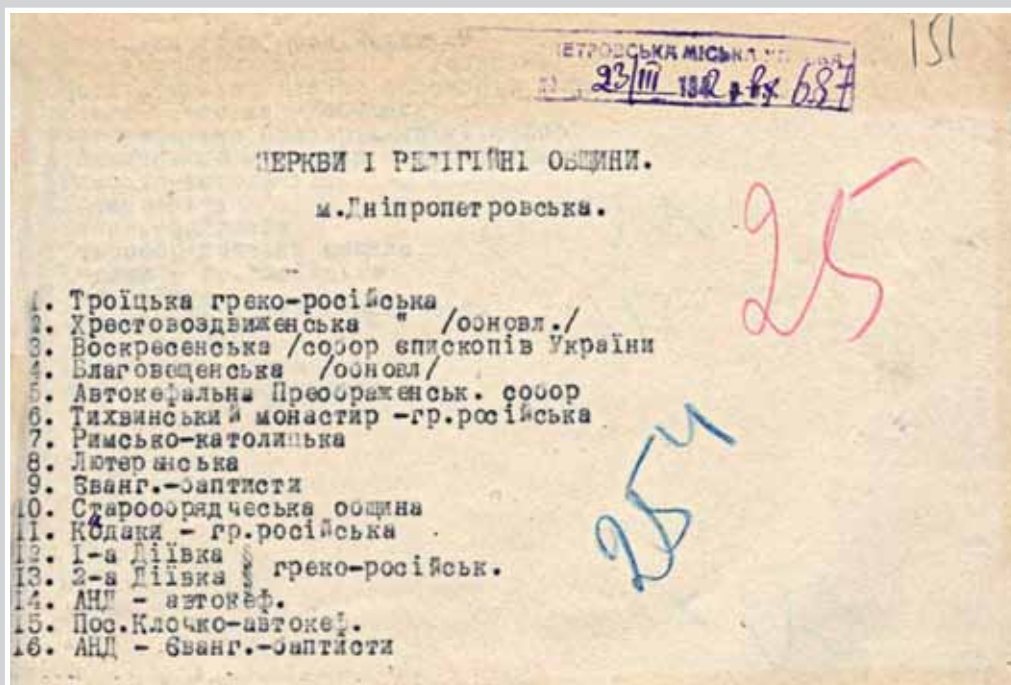
політичних цілей. Служба Божа у всіх вищезгаданих храмах правилася українською, а не церковнослов'янською мовою <...>. Всього ж у 1941 році на Полтавщині було відкрито 74 церкви.

Свого апогею відродження УАПЦ досягло у 1942 році. Всього в області тоді відкрилося 193 православні церкви. До літа в районах діяло вже по 10–15 парафій УАПЦ, об'єднаних у церковні округи.

Волошин Ю. В. Відродження православної церкви на Полтавщині у роки нацистської окупації (1941–1943) [Текст] / Ю. В. Волошин. — Полтава, 1997. — 127 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://poltava-repres.narod.ru/cerkva/vidrojdennia.htm>.

3. Фотодокумент

Перелік церков і релігійних общин м. Дніпропетровська, складений Дніпропетровською міською управою. 23 березня 1942 р.

ДАДО. — Ф. Р-2276. — Оп. 1. — Спр. 107. — Арк. 151.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 4-7

- ★ Пригадайте документ попереднього параграфа, де йшлося про відокремлення церкви від школи. Які зміни відбулися в шкільному житті в роки нацистської окупації (Джерела 4, 5, 6)?
- ★ Чому УПА в контрольованих нею районах переймалася проблемами організації освіти дітей (Джерело 7)?
- ★ Встановіть спільне і відмінне в навчальних планах (Джерела 5, 7)?
- ★ Яких знань та умінь могли набути учні згідно програми «Закону Божого» (Джерело 7)?

► 4. Оголошення

Міський відділ народної освіти в м. Рівному. 1941 р.

Початок науки в міських середніх та початкових школах 8 вересня о 10 год. ранку молебнем в Рівненському православному соборі.

ДАРО, Ф. Р-33. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 21.

► 5. Тимчасовий навчальний план для початкової школи

(Вінницький обласний відділ освіти. 1941 р.)

№№ п-п	Дисципліни	I класи		II КЛАСИ		III КЛАСИ		IV КЛАСИ		Річних годин
		Тижн. год.	Річн. год.	Тижн. год.	Річн. год.	Тижн. год.	Річн. год.	Тижн. год.	Річн. год.	
1.	Закон Божий	2	64	2	64	2	64	2	64	248
2.	Українська мова	10	310	10	310	8	248	6	186	1054
3.	Німецька мова	-	-	-	-	3	93	3	93	186
4.	Арифметика	6	186	6	186	5	155	5	155	702
5.	Природознавство	-	-	-	-	1	31	2	62	93
6.	Історія	-	-	-	-	1	31	2	62	93
7.	Географія	-	-	-	-	1	31	2	62	93
8.	Каліграфія	2	62	2	62	1	31	-	-	155
9.	Співи	1	31	1	31	1	31	1	31	124
10.	Малювання	1	31	1	31	1	31	1	31	124
11.	Фізкультура	1	31	1	31	1	31	1	31	124
12.	Ручна праця	1	31	1	31	1	31	1	31	124
Разом годин		24		24		24		26		

Примітка: Навчальний рік розпочинається з 1-го вересня і закінчується 1 червня, робочих навчальних тижнів у першому півріччі — 17, у другому півріччі — 16. Весняні іспити розпочнуться з 20 травня. Різдвяні канікули з 5 до 20 січня включно. Пасхальні канікули два тижні. Обласний Відділ Освіти.

ДАВО, Ф. Р-1452. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 25.

► 6. Наказ міської управи м. Рівного

Рівне, дня 24 жовтня 1941 року
Шкільний Відділ
№ 168

До п. О. (отця — авт.) Івана Сиротенка

П Р И З Н А Ч Е Н Н Я

Призначаю Вас учителем правосл. релігії до Рівненської укр.
6-клас. школи № 2
Від 18 вересня 1941 року.

Завідуючий Шкільним Відділом А. Ковальський.

ДАРО, Ф. Р-33, Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 317.

► **7. Із тимчасової програми народних шкіл Дубенського воєнного надрайону 1943–1944 н. р.**

ЗМІСТ ПРОГРАМИ
1. Виховна програма
2. Закон Божий
3. Українська мова
4. Арифметика
5. Наука про рідний край
6. Природознавство
7. Історія України
8. Географія загальна
9. Географія України
10. Співи
11. Малювання
12. Руханка

Закон Божий (витяг із навчального плану)

- 1 клас.** Молитви. 10 заповідей Божих. Короткі оповідання з старого і Нового Заповіту.
- 2 клас.** Історія старого Заповіту. Молитви.
- 3 клас.** Історія Нового Заповіту з вивчення тропарів св. Пасхи...
- 4 клас.** Наука про служби Божі з вивченням головних молитв з вечірньої і ранньої служби та літургії.
- 5 клас.** Катехізис I частина. Віра.
- 6 клас.** Катехізис II частина. Надія. III частина. Любов.
- 7 клас.** Історія Православної церкви.

ДАРО, Ф. Р-33. — Оп. 2. — Спр. 26. — Арк. 1-18.

ДОВІДКА.

Дубенський воєнний надрайон — адміністративно-територіальна одиниця, утворена та контрольована Українською повстанською армією.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 8

★ Уважно прочитайте документ (Джерело 8). Зверніть увагу на час та місце його появи. Які суспільно-політичні події, що відбувалися в цей час на Волині, зумовили написання подібної заяви? Чому? Про що це свідчить?

► **8. Підписка Казіміра Вонсовича, жителя с. Посягва. 3 липня 1943 року**

Архів Свято-Троїцької церкви с. Посягви Гоцанського району Рівненської області.

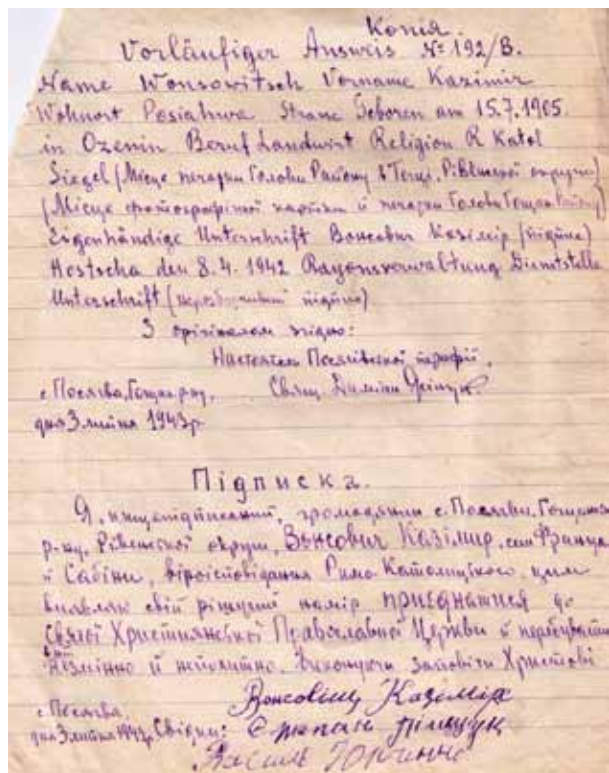
Текст нижньої частини аркуша: (збережено правопис оригіналу)

Підписка.

Я, нищепідписаний, громадянин с. Посягви, Гоцанського р-ну, Рівненської округи, Вонсович Казімір, син Франца й Сабіни, віросповідання Римо-Католицького, цим виявляю свій рішучий намір приєднатися до святої Християнської Православної Церкви й перебувати в ній незмінно й непохитно, виконуючи заповіді Христові.

с. Посягва,

дня 3 липня 1943 р.
Вонсович Казімір, Степан Пілщук, Василь Юрченко.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–12

- ★ Як війна вплинула на взаємини радянської влади і церкви (Джерела 9, 10, 11, 12)? Чому представники влади і церкви почали співпрацювати?
- ★ Відомо, що в роки війни на території України, окрім партизанських загонів, діяли ОУНівські формування. Чому про них не згадується у зверненні Митрополита (Джерело 10)?
- ★ Опрацюйте Джерело 11. Зверніть увагу на словосполучення, написані в тексті великими літерами, та форму звернення до радянського керівництва. Чим обумовлена така пошана до тих, хто ще не так давно віддавав накази руйнувати храми, ув'язнювати служителів церкви?
- ★ Який внесок у наближення перемоги церкви та вірян (Джерело 12)?
- ★ Що ви знаєте про участь священнослужителів різних конфесій у бойових діях, русі опору, порятунку євреїв тощо?

► 9. Історична довідка

Відразу ж після виступу В. М. Молотова 22 червня 1941 року, митрополит всія Русі, Московський і Коломенський Сергій звернувся з відозвою до всіх православних країни із закликом виконання священного обов'язку — захисту своєї батьківщини <...>.

Наприкінці 1941 року митрополит звернувся до архіпастирів і парафіяльним громадам російської православної церкви з відозвою про збір засобів на будівництво танкової колони ім. Дмитра Донського, і до 25 річниці Жовтневої революції для цієї мети було зібрано понад 8 мільйони рублів і кілька кілограмів золотих і срібних речей. Надалі митрополит звертався до народу з патріотичними відозвами не менш 20 разів <...>.

<...> 5 серпня 1943 року відбулася зустріч Й. В. Сталіна з верховним керівництвом Російської православної церкви митрополитом Сергієм, після якої було прийнято понад 10 постанов, що стосуються різних сторін діяльності релігійних громад. Зокрема, через штаб партизанського руху був налагоджений зв'язок з населенням, що перебуває в окупації. При цьому велася гостра боротьба з релігійними групами, що співпрацюють із окупаційним режимом.

Церква під час Великої Вітчизняної війни [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://voina1941.ru/xronika-bojovix-dij>.

► 10. Із звернення Митрополита Київського і Галицького Миколая до віруючих Російської православної церкви. 1942 р.

«<...> Виповнився рік як фашистський звір заливає кров'ю нашу рідну землю... Цей ворог паплюжить наші святі храми Божі: у багатьох містах та селах вони були перетворені фашистами в конюшні, вбиральні, кірхи, катівні, де утримували і мордували заарештованих російських людей полонених наших воїнів, і де навіть розстрілювали наших братів <...>.

Свята Церква радіє, що серед вас, на святу справу порятунку Батьківщини від ворога, підіймаються народні герої — славні партизани, для яких немає вищого щастя, окрім боротьби за батьківщину, і якщо потрібно — померти за неї.

Дорогі брати і сестри, вас усіх Свята Церква палко закликає: допомагайте, чим можете цим героям виконувати їх святий обов'язок.

(Переклад з російської — В. Мисан.)

ЦДАГО, Ф. 1. — Оп. 23, Спр. 369. — Арк. 6.

► 11. Лист до М. С. Хрущова

Голові Ради народних комісарів УРСР М. С. Хрущову.

Дорогий Микито Сергійовичу.

Дотепер завдяки героїчним подвигам нашої доблесної Червоної Армії, під керівництвом геніального Вождя і Полководця Йосипа Віссаріоновича Сталіна вся Україна вже звільнена від гітлерівських загарбників.

У цей світлий і урочистий для України момент віруючі і духовенство, звільнені назавжди з пут фашизму, насамперед висловлюють палку і безмежну вдячність ВЕЛИКОМУ СТАЛІНУ, а ВАС, дорогий Микито Сергійовичу, як відданого йому соратника, ГОЛОВУ УРЯДУ УРСР, сердечно вітаємо зі світлим і радісним святом ЗВІЛЬНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ.

Нехай пошле Господь Бог нашому доблесному Воїнству і союзникам силу та міць для завершального знищення ненависних ворогів людства, а Вас і Ваше найцінніше життя нехай збереже ВСЕВИШНІЙ на багато і багато літ на радість і щастя всього Українського народу і процвітання благодатного краю.

ПАТРІАРШИЙ ЕКЗАРХ ВСІЯ УКРАЇНИ Іоанн Митрополит Київський і Галицький.

м. Київ. 1944 р, жовтня 14 дня.

ЦДАГО, Ф. 1. — Оп. 23. — Спр. 728. — Арк. 1.

► 12. Погляд дослідника. Дмитро Веденєєв

До 1 липня 1945 р. в УРСР, за офіційними даними нараховувалося 6133 православних храмів (близько 40 % їх дореволюційної чисельності), 15 чоловічих та 27 жіночих монастирів (14 єпископів, 4363 священників, 422 диякони), до 1,2 млн православних мирян. Констатувалося, що «в цей період руська православна церква займає щодо радянської держави лояльну позицію, веде велику корисну патріотичну роботу».

РПЦ станом на середину 1944 р. передала у фонд оборони країни понад 150 млн крб. (за період війни в цілому — понад 300 млн крб). За даними НКДБ УРСР, лише за перше півріччя 1945 р. РПЦ в Україні збрала грошима й натурпродуктами понад 22,6 млн крб на допомогу фронту, пораненим, сиротам тощо. Загалом за період війни Православна Церква в УРСР збрала на користь оборони країни майже 45 млн крб грошима й натурпродуктами <...>.

Крім того, в Україні існувало 2326 громад Української греко-католицької церкви (УГКЦ) з 2402 священнослужителями, 652 громади і 542 священнослужителі Римо-католицької церкви, релігійні течії протестантської спрямованості (понад 10 тис. лише тільки баптистів та «євангельських християн»), десятки громад старообрядців різних течій («безпопівці», «білокриничного» спрямування тощо), різноманітні псевдорелігійні містичні групи тощо.

Веденєєв Д. Відродження церкви ... в оперативному супроводі [Електронний ресурс] / Д. Веденєєв. — Режим доступу: <http://dc-summit.info/razdely/vera/1427-vidrozhennja-cerkvi-v-operativnomu-suprovodi.html>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 13-16

★ У чому звинувачує прокурор УРСР керівних діячів Української греко-католицької церкви (Джерело 13)? Як ці звинувачення можна зіставити із текстом звернення митрополита Андрея Шептицького до християн «Не убий» (Джерело 14)? Як ви вважаєте, яких «чоловіко-вбивників» мав на увазі митрополит, засуджуючи злочини війни.

★ Що стало причиною ліквідації Української греко-католицької церкви (Джерело 15)? Хто та в який спосіб ініціював цей процес? (Джерело 16).

► 13. Офіційний документ

Повідомлення прокурора УРСР про притягнення до судової відповідальності керівних діячів греко-католицької церкви за антирадянську діяльність на користь німецько-фашистських окупантів в роки Великої Вітчизняної війни

1 березня 1946 р.
Від прокурора УРСР.

За активну зрадницьку і підсобницьку діяльність на користь німецьких окупантів слідчими органами арештовані Сліпий Й. А., митрополит греко-католицької церкви, Чернецький М. А., Будка М. М., Комишин Г. Л., Лятишевський І. Ю., єпископи уніатської церкви.

На попередньому слідстві арештовані визнали себе винними в проведеному ворожій діяльності проти СРСР.

За завданнями німецьких розвідувальних органів обвинувачені після возз'єднання західних областей з УРСР розгорнули активну антирадянську агітацію із закликом до духовенства і віруючих уніатської церкви чинити опір Радянській владі <...>.

Правда про унію: документи і матеріали [Текст]. — Л. : Каменяр, 1981. — С. 365–368.

► 14. Офіційний документ. Із Послання Митрополита Андрея Шептицького 21 листопада 1942 року

НЕ УБИЙ!

<...> Дивним способом обманюють себе і людей ті, що політичне вбивство не вважають гріхом, наче би політика звільняла чоловіка від обов'язку Божого закону та оправдувала злочин, протилежний людській природі. Так не є. Християнин є обов'язковий заховувати Божий закон не тільки в приватному житті, але й в політичному та суспільному житті. Людина, що проливає неповинну кров свого ворога, політичного противника, є таким самим чоловіковбивником, як людина, що це робить для рабунку, і так само заслуговує на кару Божу і на клятву Церкви.

<...> Чоловіковбивник не тільки, що не мав милосердя до вбитого, терплячого, ув'язненого, але ближньому зробив найтяжчу кривду, яку тільки міг зробити, відбираючи йому життя, і то може в хвили, коли той ближній, на смерть не приготований, стратив через неї всяку надію на вічне життя! <...>.

Світ гине з браку любови, гине з людської ненависти! Не переставаймо ж благодати Всевишнього про обильні, теплі дощі його святої благодати з неба.

Шептицький А. Не убий! / Андрей Шептицький, Божою Милістю і Святого Апостольського Римського Престолу Благословенням Митрополит, Архієпископ Галицький і Львівський Єпископ,

Кам'янецький Духовенству й вірним Мир о Господі і благословенство [Текст]// Львівські Архієпархіальні відомості. — 1942, листопад. — Ч. 11. — С. 179–183. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/ne-ubuj.htm>.

► 15. Із постанови Львівського церковного собору про ліквідацію Брестської церковної унії. 8–10 березня 1946 року

Зібравшись у кафедральному храмі св. Юрія у Львові <...>, заслухавши доповідь голови <...> ініціативної групи греко-католицької церкви по возз'єднанню з Руською православною церквою отця д-ра Гавриїла Костельника, і після проведення дискусії, собор стверджує:

1. Що Рим штучно виломився з XI ст. з первісної братерської православно-соборної церкви, щоб таким чином накинати свою диктатуру всій церкві; що церковна унія була накинута нашому народові в XVI ст. римо-католицькою агресивною Польщею, як міст до спольщення і златинізування нашого українського (і білоруського) народу, що в теперішній ситуації, коли завдяки героїчним подвигам і славі перемозі Радянського Союзу всі українські землі нашлися разом і український народ став хазяїном на всіх своїх землях, було б нерозумним підтверджувати далі уніатські тенденції і було б непростим гріхом продовжувати в нашому народові ненависть та братовбійну борню, причиною якої була в історії унія та й завжди мусить бути <...>.

Виходячи з цих засад, собор постановив відкинути постанови Брестського собору з 1596 р., зліквідувати унію, відірватися від Ватикану і повернутись до нашої батьківської святої православної віри і Руської православної церкви <...>.

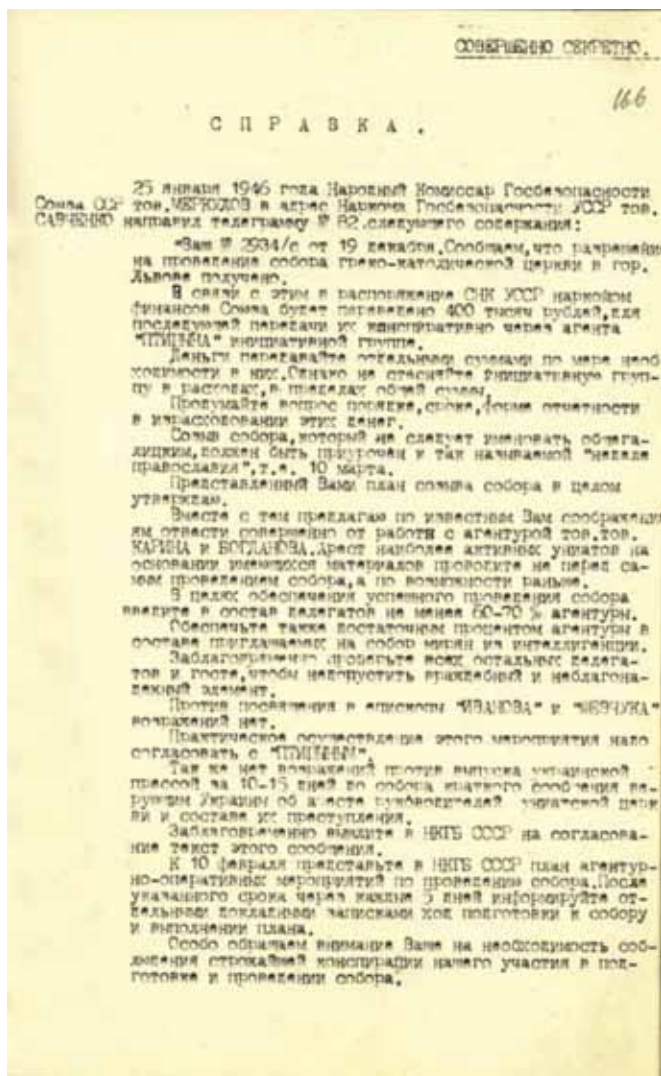
Правда про унію: документи і матеріали [Текст]. — Л. : Каменярь, 1981. — С. 367–368.

Львівський церковний собор. 8–10 березня 1946 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lviv.ua.htm>.

► 16. Офіційний документ

**Довідка
про зміст телеграми № 82
від Народного Комісара Держбезпеки
СРСР тов. Меркулова
до Наркома Держбезпеки УРСР
тов. Савченка від 25 січня 1946 року**

Із тексту телеграми

<...> Повідомляємо, що дозвіл на проведення собору греко-католицької церкви у м. Львові отримано. У зв'язку з цим у розпорядження Раднаркому УРСР наркомом фінансів Союзу буде переведено 400 тис. рублів для передачі їх через агента «Птіцина» ініціативній групі <...>.

<...> З метою успішного проведення собору введіть до складу делегатів не менш як 60–70 % агентури. Забезпечте також достатнім процентом агентури у складі запрошуваних на собор представників мирян з інтелігенції. Завчасно перевірте всіх інших делегатів і гостей, з тим щоб не допустити ворожий і неблагонадійний елемент <...>.

Особливо звертаємо вашу увагу на необхідності дотримання умов найсуворішої конспірації щодо нашої участі у підготовці та проведенні собору.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://presscenter.ukrinform.ua/news-40840.html?p=2051>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–18

★ Про що свідчить доповідна записка представника радянського уряду (Джерело 17)? Які релігійні конфесії переважали в Закарпатті у 1947 р.?

Яке історичне коріння такого явища?

★ Як радянська влада намагалася змінити релігійну ситуацію на Закарпатті (Джерело 18)? Які методи та засоби вона використовувала?

► 17. Із доповідної записки про уніатську та православну церкви Закарпатської області Української РСР

Серпень 1947 р.

У 1946 р. виповнилося 300 років так званої унії православної церкви Закарпатської області з Римом <...>.

За даними перепису 1941 року населення Закарпаття становило 667 561 чол.

За віросповіданням населення в 1941 році розподілялось таким чином:

- греко-католиків — 412 901 — 61, 9% (за даними єпископа Ромжи 519 945)
- римо-католики — 39 818 — 6,0%
- реформісти — 14 825 — 2,2%
- євангелістів — 1 858 — 0,2%
- православних — 114 659 — 17,2%

- іудеїв — 80 598 — 12,1%
- інших віросповідань — 2 842 — 0,4%

Нині кількість населення збільшилася і трохи змінилась щодо віросповідання. На 1 серпня 1947 року уніатська церква в Закарпатській області налічувала 375 церков (289 парафій) і 252 священники. Це найбільш впливова церква в області. Православна церква налічує 175 церков і 135 священників.

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 : у 2 кн. [Текст] / І. Білас. — К., 1994. — Кн. 2. — С. 669–673.

► 18. Офіційний документ

Із плану заходів з приводу возз'єднання греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської області УРСР з російською Православною церквою

<...> Необхідно провести практичні заходи:

а) з боку Російської православної церкви:

1. Погодитися з рішенням Закарпатського облвиконкому № __ від 1947 року про передачу кафедрального греко-католицького собору та резиденції греко-католицького єпископа в місті Ужгороді у користування Ужгородсько-Мукачівської єпархії православної церкви.

2. При Ужгородсько-Мукачівському Управлінні Російської Православної церкви створити постійно діючий орган з місіонерськими функціями, назвавши його «Закарпатським братством з повернення греко-католиків у лоно РПЦ».

3. Дозволити братству:

а) видавати і розповсюджувати серед віруючих брошури та листівки: «Як насаджувалась у Закарпатті церковна унія?», «Латинська чи Православна віра?», «Чому ми з унії повернулися до нашої рідної православної церкви?» (листівка групи вірян) <...>.

4. Рекомендувати Московській патріархії:

а) висунути одного-двох колишніх уніатських священників у якості вікарних Мукачівського православного єпископа;

б) відрядити в Закарпаття 20–30 православних священників для заняття вакантних посад в колишніх уніатських парафіях і ведення місіонерської роботи <...>.

3. Використовувати повною мірою податковий тиск проти служителів греко-католицької церкви, надавши місцевим фінорганам право підвищувати ставки податку в зв'язку з тим, що ці служителі не є зареєстрованими <...>.

5. Греко-католицьку семінарію в Ужгороді з контингентом учнів у 40 чоловіків (віком від 19 до 25 років) — закрити <...>.

Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 : у 2 кн. [Текст] / І. Білас. — К., 1994. — Кн. 2. — С. 673–677.

